

УДК 343.851:343.341(477)

Павленко С. О. — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ РЕЛІГІЙНОМУ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

Досліджено проблему релігійного тероризму в контексті загроз світовій безпеці. Доведено, що цей вид тероризму є одним із найбільш небезпечних і поширених у сучасному світі. Визначено цілі релігійного тероризму, серед яких апокаліптична, створення релігійного уряду (теократія), чистки за релігійною ознакою. Аргументовано нагальність потреби в удосконаленні вітчизняного законодавства у сфері протидії цьому явищу.

Ключові слова: релігія, релігійний тероризм, секта, терористичний акт, протидія тероризму.

Актуальність питання щодо запобігання радикалізації і тероризму зумовлена загальною зміною безпекової ситуації у світі, що передусім пов'язано з подіями «арабської весни», конфліктами в Лівії та Сирії, а також активізацією близькосхідних «центрів сили». Зберігаються негативні тенденції до подальшого загострення терористичної загрози на Північному Кавказі (Російська Федерація), у Туреччині, Іраку та Афганістані, довкола арабо-ізраїльського протистояння. Складність проблеми суспільної радикалізації пов'язана з кризовими явищами в соціально-економічній, політичній, духовній сферах, у контексті міжетнічних, міжрелігійних відносин, а також геополітичних і зовнішньоекономічних впливів. На цьому підґрунті виникає безпосередня загроза здійснення терористичних актів, що дедалі більше стосується окремих країн — членів Європейського Союзу [1, с. 3].

На важливості цієї проблеми наголосив голова Європолу Р. Уейнрайтом на слуханнях Європарламенту, зазначивши: «Унаслідок сирійського конфлікту Європа зіткнулася з найсерйознішою терористичною загрозою останнього

десятиліття». Лише протягом 2015 року через учинення терористичних атак у Парижі, Брюсселі, Стамбулі та Ніцці загинуло близько 300 осіб.

З огляду на такі негативні тенденції, у багатьох країнах підвищено рівень безпеки: спецслужби працюють у посиленому режимі, політики прагнуть розширити повноваження щодо боротьби з тероризмом, запроваджено обмеження на проведення масових заходів (зібрань, свят, вечірок тощо).

Існують різні класифікації видів тероризму: соціальний, політичний, економічний, ідеологічний, інформаційний, міжнародний, національний, технологічний, повітряний тощо.

Водночас релігійний фундаменталізм, фанатизм та екстремізм, об'єднавшись із націоналізмом й етнічним сепаратизмом, у багатьох країнах світу перетворилися на ключові засади терористичної діяльності. Тобто відбувається певне переміщення «традиційного» тероризму в суто релігійну площину.

У цьому контексті слушною є позиція науковців, на думку яких міжнародний тероризм не має кордонів, а отже, можна констатувати виникнення у світі нового типу воєн – «війни з міжнародним антидержавним тероризмом, що має національно-релігійний відтінок» [2, с. 19–20].

Аналіз наукової літератури й даних, отриманих із засобів масової інформації, засвічує, що релігійний тероризм стає одним із найбільш поширених і небезпечних видів тероризму, який ґрунтується на релігійному фанатизмі.

Прикладами релігійного тероризму є: газова атака в токійському метро, здійснена адептами релігійної секти «Аум Сінрікьо» в березні 1995 року; напад «Аль-Каїди» на американські міста 11 вересня 2001 року за допомогою літаків; подвійний теракт у Норвегії, учинений у липні 2011 року «правим» радикалом Андерсом Брейвіком; терористичні акти в Ізраїлі; криваві акції чеченців (вибухи в місцях масового скупчення людей, зокрема кафе, магазинах, адміністративних будівлях, пасажирських автобусах і літаках). Це далеко не повний перелік зазначених дій терористів-фанатів за останні декілька років [3].

В Україні нині не функціонують міжнародні терористичні організації. Однак серед іноземців на території України іноді «фіксують» окремих прихильників таких ідеологічних принципів. Це здебільшого вихідці з країн Близького Сходу,

Північного Кавказу, Північної Африки тощо. Наприклад, ще у травні 2009 року Служба безпеки України оприлюднила інформацію про попередження створення в Україні первинних терористичних осередків партії «Хізб ут-Тахрір». Своєю діяльністю закордонні ісламістські структури маскували під недержавні організації, благодійні фонди та просвітницькі об'єднання, головні офіси яких було зареєстровано на території країн Близького Сходу та Західної Європи [4].

В умовах складної політичної та економічної ситуації в Україні особливе занепокоєння викликають новітні релігійні організації (секти). Експерт з питань релігійних організацій В. Рогатин стверджує, що кількість членів зазначених осередків щодня невпинно зростає. За певних обставин вони можуть «здетонувати», призвівши до непередбачуваного за наслідками «вибуху» релігійного тероризму в країні.

Згідно з дослідженням Т. Є. Леоненко, нині в Україні діє понад тисячу новітніх рухів і сект (варто також зазначити, що їх кількість постійно збільшується) [5, с. 315]. Згідно із соціологічними дослідженнями відділення релігієзнавства Інституту НАН України, серед представників сект 62 % становлять жінки, понад 51 % – молодь віком від 20 до 29 років. Більшість із них мають досить високий освітній рівень.

У межах означеної тематики найбільш ґрунтовними є напрацювання таких зарубіжних дослідників, як В. Лакер, Ф. Майєр, С. Рапопорт, М. Седжвик, Б. Хоффман, М. Юргенсмейєр та ін. В Україні вивченню цієї проблеми присвятили праці А. В. Арістова, В. О. Глушков, В. С. Канцір, В. В. Ключ, Т. Є. Леоненко, Р. О. Манулатій, К. В. Пашков, І. Р. Секеревич, І. І. Судак та ін.

Активізація виявів релігійного тероризму в міжнародному просторі становить потенційну загрозу його поширення в Україні, тому актуальність наукових досліджень із цього питання є безперечною.

З огляду на зазначене, мета статті полягає в розкритті специфічних ознак і цілей, притаманних релігійному тероризму, причин цієї протиправної діяльності, а також проблемних питань щодо протидії їй.

Релігія є одним із найпотужніших чинників, зданих впливати на поведінку людини. Протягом багатьох століть релігійні переконання слугували причиною значної кількості вбивств.

Релігійні осередки повсякчас провадили боротьбу за релігійні вірування, адже кожне з них обстоювало свої переконання. Люди були готові прийняти жорстке поводження або навіть смерть, аби не зрадити релігійних ідеалів.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що тероризм від початку свого існування ґрунтувався на релігії, на її особливих, містичних, псевдорелігійних ідеях сектантського спрямування, на основі яких люди об'єднувались у групи, що не визнавали правових і моральних засад владних структур. Наприклад, лицарський орден Тамплієрів, секта катарів-альбігойців, що діяли за межею формату державно-політичних систем середньовічної Європи, активно вдавалися до насильства як засобу досягнення поставлених ними цілей. Тобто детермінанти тогочасного тероризму полягали передусім у релігійних ідеях і класовому протистоянні.

Не вдаючись до розгляду історії виникнення та поширення цього вкрай небезпечного явища, слід констатувати, що в сучасній науковій літературі існує безліч підходів до визначення поняття тероризму. Водночас розгорнутого тлумачення категорії «релігійний тероризм» донині бракує.

Вітчизняні науковці переважно визначають релігійний тероризм як боротьбу прихильників певної релігії (секти) в межах однієї держави з прихильниками інших, або з намаганням утвердити релігійну владу, поваливши світську [6].

На міжнародному рівні вперше поняття «релігійний тероризм» було відмежовано від загального терміна «тероризм» на Міжнародній конференції з проблем боротьби з тероризмом «Європа – 2000», що відбулась у січні 1998 року в м. Ліон (Франція). Зокрема, його визначили як специфічну форму насильства над невинними людьми будь-якого віросповідання.

На нашу думку, це трактування є надто загальним, адже не повною мірою розкриває специфічні ознаки й цілі релігійного тероризму. З огляду на це, розглянемо їх детальніше.

Згідно з оцінками окремих експертів, зазначений вид тероризму розвивається динамічніше, ніж будь-який інший. Досліджуючи «релігійно мотивований тероризм», відомий західний релігієзнавець К. Дьюрем зауважує, що терор заради релігії є одним із найбільш зловживань цієї релігії.

Директор шотландського Центру вивчення тероризму та політичного насильства Б. Хоффман переконує: «Для релігійного

терориста акт насильства передусім є релігійним обов'язком в ім'я "спасіння" та утвердження "істинної віри"» [7].

Натомість Д. Рапопорт стверджує, що відмінною рисою релігійного тероризму, порівняно з традиційними його формами, є використання релігійними терористами священних текстів, чим вони, власне, і намагаються виправдати свою злочинну терористичну діяльність [8].

Досліджуючи соціально-психологічні фактори зазначеного явища в Японії, О. Є. Раєвський дійшов висновку, що терористи за релігійними переконаннями є найбільш небезпечними, оскільки вважають, що їхні дії, зокрема найагресивніші, корисні для суспільства, а жертви виправдані, якщо діяти заради їх ідей [9].

Слушною в цьому контексті є позиція М. Седжвіка, на думку якого релігійний тероризм слід розглядати крізь призму його кінцевих цілей, які, зокрема, не завжди є релігійними [10].

Так, С. Грег відмежовує релігійний тероризм від інших видів тероризму за такими цілями:

1. Апокаліптична ціль, що полягає у світовій катастрофі, абсолютному або частковому припиненні існування цивілізації, людства, планети Земля, Всесвіту тощо. Причому цей мотив ґрунтується на обіцянці створити новий світ [11]. Зазвичай така ціль притаманна новітнім релігійним рухам (сектам). Наприклад, Д. Рапопорт стверджує, що апокаліптичні терористичні групи мають стійкі переконання щодо приходу месії, який знаменуватиме кінець світу [8].

Найбільш популярним прикладом тероризму такого типу є діяльність японської релігійної секти «Аум Сінрікьо» (вчення абсолютної істини Аум), яка вчинила 1995 року заринову атаку в токійському метро. До того ж, ця організація єдина застосувала зброю масового ураження проти своїх співвітчизників.

2. Створення релігійного уряду (теократія). Ця ціль найчастіше асоціюється з терористичними ісламськими групами та їх бажанням створити власний уряд, запровадивши шаріатське право. Наприклад, ліванська організація «Хізбалла» здійснювала терористичні акти проти держави Ізраїль і власного уряду. Вона мала на меті створити релігійний уряд у Лівані. Аналогічною є діяльність сунітського палестинського угруповання «Хамас», терористичні атаки якого спрямовані проти Ізраїлю задля створення уряду в Палестині.

Крім створення релігійного уряду в державі, окремі терористичні групи мають на меті створити релігійні наддержави. Прикладом такого транснаціонального релігійного тероризму є терористична група «Аль-Каїда».

3. Чистки за релігійною ознакою, що передбачають знищення «невірних» шляхом насильного навернення до певної релігії або через переслідування.

Тероризм за релігійною ознакою на перший погляд видається подібним до етнічного тероризму. Проте, як стверджує Б. Хоффман [7], це судження є хибним, оскільки релігійні терористичні групи можуть бути багатонаціональними. Наприклад, членами «Аль-Каїди» можуть бути особи різного етнічного походження, які мають однакові ідейні переконання (сповідують іслам).

Релігійний тероризм має також додаткові атрибути, які вирізняють його з-поміж традиційних аналогів. Ідеться про ідеологію та претензії на абсолютну правоту лідерів у питанні про «шляхи до порятунку душі», які спокушають людей і допомагають повністю заволодівати тими, хто шукає для себе змін і нових орієнтирів, а також із вимогою беззастережного підпорядкування своїх членів лідерам організацій, для чого іноді застосовують погрози й механізми психологічного контролю.

Отже, релігійний тероризм як специфічний різновид терористичної практики за своєю метою найчастіше слугує засобом нещадної боротьби проти інаковіруючих (їх святинь) усередині держави чи за її межами або певним глобальним проектом – спробою утвердити тотальну, світову релігійну владу та вдосконалити в такий спосіб суспільний устрій. На підставі цього дослідники виділяють два головні різновиди релігійного тероризму – фундаменталістський і сектантський.

Фундаменталістський визнають як ісламський тероризм (це явище вважають суто мусульманським винаходом). Його особливості зумовлені релігійним підґрунтям, що визначає індивідуальну мотивацію членів екстремістських груп, які на основі фанатизму здійснюють самогубні акції [12].

Так, у 1980-ті роки від 43 до 49 % конфліктів у світі (як релігійних, так і нерелігійних) відбувалися за участі мусульман; напередодні 1990-х років мусульмани брали участь приблизно у 82 % від усіх релігійних конфліктів, наприкінці 1990-х років – уже у 88 %, а у 2003–2004 роках усі релігійні

конфлікти відбувалися за участі мусульман. Більшість нових терористичних груп є ісламськими. Саме іслам став нині найпоширенішою ідеологією та мотивацією терористичної діяльності. Найпарадоксальнішим є те, що здебільшого мусульмани вчиняють насильницькі дії щодо самих мусульман. Відомо, що на початок 2008 року існувало понад 300 організацій «політичного ісламу», близько 170 з яких брали чи беруть участь у терористичній діяльності [13].

Колишній член Ради Національної безпеки Стівен Саймон зазначає, що релігійний тероризм – це «не насильство задля реалізації будь-якої практичної програми, а вбивство невірних в ім'я Аллаха. Для людини нерелігійної – це нісенітниця. І чи може це скінчитися само по собі? Факти говорять за себе: у них є лише одна мета – убити якнайбільше людей, щоб підірвати таким чином владу сатани. І жодної відповідальності: є лише один моральний критерій, і цей критерій – Бог» [14].

Аналізуючи релігійні причини тероризму, Д. В. Ольшанський у праці «Психологія тероризму» пише: «Терору притаманний фанатизм – обмежене сприйняття дійсності, неприйняття того, що відрізняється від «єдино правильних» поглядів. Релігійний фанатизм ґрунтується на абсолютній вірі в те, що після знищення «невірного» вбивця потрапляє до раю. Це навіюють віруючим із дитинства, зокрема в сім'ї, школі, мечетях. Тому так рішуче йдуть на вбивство і на вірну смерть жінки-шахідки» [15].

У політичних, наукових колах і засобах масової інформації досить поширеною є думка про те, що підґрунтям радикального ісламу є тлумачення священних текстів Корану та Сунни. Однак цей факт не дає підстав називати певну націю чи релігію осередком тероризму.

Слушною в цьому контексті є позиція С. Аріфонова, на думку якого радикали вибирають з Корану необхідні священні тексти (аяти, або окремі епізоди з життя пророка Мухаммеда), намагаючись виправдати ними свою поведінку, ставлення до світу, держави, суспільства, інакодумців, а також до інших мусульман. Причинами радикалізму передусім є соціальні, економічні й політичні чинники [16]. Водночас, на нашу думку, тероризм у багатьох країнах світу виник не лише з цих причин, а й внаслідок високого рівня корупції.

Корупція, пов'язана з тіньовою економікою та злочинним бізнесом, призвела до поширення насильства, організації

наркобізнесу, торгівлі людьми тощо. Ядром цього кримінального блоку став тероризм. Відповідно, наявний зворотній наслідок: це ядро зміцнюється через організовану злочинність і корупцію.

Слід також урахувати таку масштабну загрозу для суспільно-політичного простору України, як збільшення кількості деструктивних релігійних сект. Практично в діях усіх сект виявляється прагнення до влади, а в деяких сектантських лідерів – навіть манія величі. Їх внутрішній устрій відповідає моделі «нового» суспільства, до становлення якого вони прагнуть. До речі, у доктрині одного з релігійних рухів описано, як і для чого треба використовувати ядерну зброю. Директор єврейської антисектантської Ліги «Маген» І. Куперберг стверджує, що одна з відомих сект американського походження нині лише в Україні щороку витрачає близько 10 млн доларів США [17].

Дослідник В. Чернишов називає секти раковою пухлиною суспільства. Він зауважує: «Секти – це насправді форма самореалізації пасторів, полігон для відпрацювання різних психологічних методик і, звісно, фінансовий прибуток, адже прихожани заставляють власні квартири в банки, віддаючи гроші наставникам! Членам сект прищеплюють фобії. Тут бомбують і контролюють свідомість прихожан, завойовують прихильність людей, користуючись її пригніченим станом, наприклад через смерть близької людини, хворобу, утрату роботи або нерозділене кохання» [18].

Таким чином, ситуація, що склалась на території України внаслідок діяльності різних новітніх релігійних організацій (сект), потребує невідкладного здійснення заходів щодо протидії розвитку сектантського екстремізму в будь-яких його виявах.

На думку Ю. М. Антоняна, знешкодити небезпечні вияви з боку неокультів можна за допомогою чинних законів: «Необхідно лише кваліфікувати дії членів цих релігійних організацій згідно зі статтями Кримінального кодексу. Будь-яку спробу зашкодити суспільству, навіть під гаслом релігії, слід нівелювати. Людина має право вільно сповідувати свою віру, лише не завдаючи шкоди іншим» [19]. Однак чинне законодавство України містить чимало прогалин, які дають змогу релігійним культам деструктивного типу безперешкодно провадити свою протиправну діяльність.

* Лігу заснувала Асоціація єврейських громад України для протидії новим культам.

Так, наприклад, український законодавець встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя та здоров'я людей під виглядом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України). Водночас ступінь шкідливості діяльності окремих деструктивних сект є значно вищим, адже часто йдеться не лише про посягання на здоров'я чи статеву розпусту.

Дійсно, вітчизняне законодавство, норми якого регулюють порядок реєстрації релігійних організацій та регламентують їхню діяльність, нині абсолютно недосконале і має багато прогалин. Фактично відсутні легальні експертні процедури, які б давали змогу з'ясувати, чи є певна релігійна організація деструктивною, тоталітарною. До того ж, законодавство не надає реального інструментарію, який би дав змогу відфільтрувати навіть явно деструктивні структури, що безпосередньо не декларують протиправні цілі [20, с. 192].

Слушно є позиція В. В. Клюса про те, що для України одним із базових завдань має стати запобігання поширенню злочинів на релігійному підґрунті, а також активна протидія екстремістським релігійно-політичним групам, радикально-релігійним організаціям, тоталітарним сектам, організованим злочинним угрупованням, які вчиняють злочини на релігійному ґрунті [21, с. 85–86].

Яскравим прикладом ефективних дій щодо захисту прав людини від негативного впливу деструктивних культів є досвід Європейських країн, зокрема Німеччини, Франції, Бельгії, Польщі. Вони вже впровадили комплекс заходів, які обмежують діяльність деструктивних рухів і сект. Ці європейські країни прийняли відповідні законодавчі та інші нормативно-правові акти, спрямовані на обмеження діяльності тоталітарних сект і розв'язання проблеми подальшого їх існування, а також запобігання їх радикалізації. Водночас вітчизняна політика в цій сфері є непослідовною. Наша держава тримається осторонь зазначених проблем і залишається країною, громадяни якої не захищені від псевдорелігійного тоталітарного радикалізму [1].

Таким чином, інтернаціоналізація й тенденція до поширення цього виду злочинності зумовлюють потребу у вивченні та використанні зарубіжного досвіду в цій сфері на теренах України.

Звісно, висловлені міркування не позбавлені зауважень або ж потребують більш детального осмислення, з огляду на що сподіваємося на активне їх обговорення між практиками, науковцями та іншими фахівцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запобігання радикалізації і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір: матеріали круглого столу (Київ, 13 берез. 2012 р.) / за ред. М. Г. Гуцало. – Київ : НІСД, 2012. – 104 с.
2. Бельков О. Международный терроризм: слова и смыслы / О. Бельков // Власть. – 2002. – № 2. – С. 19–24.
3. Конспект лекцій з дисципліни «Безпека життєдіяльності» / [М. А. Мокін, В. А. Оніщенко, О. О. Степанова та ін.]. – Донецьк : Донец. нац. техн. ун-т, 2010. – 149 с.
4. Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури : зб. матеріалів / Міжвідомча експертна робоча група, створена при НІСД. – Київ : Нац. ін-т стратег. досліджень, 2013. – 104 с.
5. Леоненко Т. Є. Злочинність на релігійному ґрунті: феномен, детермінація, запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Леоненко Тетяна Євгенівна. – Запоріжжя, 2015. – 538 с.
6. Антипенко В. Ф. Поняття тероризму (кримінально-правове визначення) / В. Ф. Антипенко // Право України. – 2001. – № 2. – С. 92–95.
7. Hoffman B. Holy Terror: the Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative. Studies in Conflict and Terrorism / B. Hoffman. – 1995. – Vol. 18. – No. 4. – P. 271–284.
8. Rapoport D. C. Inside terrorist organizations / D. C. Rapoport. – London : Frank Cass, 2002.
9. Раевский А. Е. Социально-психологические факторы религиозного терроризма в Японии : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Раевский Александр Евгеньевич. – М., 2015. – 193 с.
10. Sedgwick M. Al-Qaeda and the Nature of Religious Terrorism. Terrorism and Political Violence / M. Sedgwick. – 2004. – Vol. 15. – No. 4. – P. 795–814.
11. Gregg S. H. Defining and Distinguishing Secular and Religious Terrorism' in Perspectives on Terrorism [Electronic resource] / S. H. Gregg. – Vol. 8. – No. 2. – Made of access: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/336/html>. – Title from the screen.

12. Судак І. І. Проблеми етнічного та релігійного факторів у явищі тероризму / І. І. Судак, Р. О. Манулатій // Проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – Київ : КиМУ, 2012. – Вип. 4. – С. 73–85.

13. Єленський В. Релігія, конфлікт, терор: тенденції та прогнози / В. Єленський // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2008. – Вип. 8. – С. 46–49.

14. Новоскольцев Г. Б. Тероризм як глобальна проблема сучасності / Г. Б. Новоскольцев // Вісник Дніпропетровського університету. – 2016. – № 2. – С. 43–52. – (Серія «Філософія. Соціологія. Політологія»).

15. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.

16. Аріфонов С. Потрібно змінювати реальність мусульманського світу [Електронний ресурс] / С. Аріфонов. – Режим доступу: <http://islam.in.ua/ua/analiz/seyrar-arifov-potribno-zminyuvati-realnist-musulmanskogo-svitu>. – Назва з екрана.

17. Крутов В. В. Протидія міжнародному тероризму як системно-соціальна складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / В. В. Крутов. – Режим доступу: <http://www.antiterunity.org/ru/publications/resist.php>. – Назва з екрана.

18. Безпека життєдіяльності людини в регіонах України : матеріали III студ. наук. конф. – Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2012. – 233 с.

19. Кузьменко А. Аналіз соціально-правової регламентації діяльності новітніх і нетрадиційних культів у конкурентній боротьбі з публічною посткомуністичною владою України / А. Кузьменко // Право України. – 2006. – № 9. – С. 67–90.

20. Верховгляд В. О. Неокульти: об'єкт діяльності чи суб'єкт взаємодії органів СБУ? / В. О. Верховгляд // Форум права. – 2011. – Вип. 1. – С. 190–193.

21. Ключ В. В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, скоєних на релігійному ґрунті / В. В. Ключ // Митна справа. – 2014. – № 2 (92). – Ч. 2. – С. 85–90.